

der virkelig konverterede, velkomne i det kristne samfund. Mere end så mange andre gav Luther udtryk for et uforsonligt had til jøder og jødedom, men hans syn på jøderne var delvis et resultat af, at jøderne ikke ville konvertere. Det skyldtes ikke, at han anså dem for af naturen uforanderlige.

Der var noget ambivalent ved 1500-tallets antijødiske diskurs. Der var noget ambivalent ved Pfefferkorns forhold til jøderne. Det bedste, vi kan gøre for at forstå ham, er måske at læse hans pamfletter. Takket være Adams' bog er det nu muligt at læse Pfefferkorn i både dansk, engelsk og latinsk version.

Avner Shamir

POUL GRINDER-HANSEN: Frederik 2. Danmarks renæssancekonger. København 2013, Gyldendal. 352 s. 300 kr.

Frederik 2. har længe i den almindelige historiebevidsthed stået i skyggen af sin berømte søn, Christian 4., hvis *Egenhændige Breve* i otte tykke bind begyndte at udkomme allerede i 1887, således at alle interesserede kunne få et godt indtryk af kongens private tanker og synspunkter.

Der er ikke bevaret ret mange egenhændige breve fra Frederik 2., og de, der findes, er oftest nærmest ulæselige. Først i 1956 stillede Victor Hermansen i *Medicinsk Forum* diagnosen, at kongen simpelthen var ordblind. Uden at kende begrebet erkendte Frederik selv, at han var dårlig til at skrive, hvorfor han foretrak at diktere sine breve til en skriver. Disse breve viser til gengæld, at kongen var god til at udtrykke sig skriftligt. Et godt eksempel på kongens manglende skrivekunst gav Erik Arup allerede i 1932 i sin *Danmarks Historie* bd. 2. (1932) s. 558, hvor han fotografisk gengav fire linjer af et egenhændigt brev fra Frederik 2. med talrige stavfejl og en ejendommelig blanding af dansk og tysk, uden i øvrigt at kommentere det.

Det negative billede af Frederik 2. blev grundlagt af kulturhistorikeren Troels-Lund i hans biografi af Peder Oxe fra 1906, der efter hans mening reddede Danmark på afgrundens rand mod den dumdristige unge konge og hans tyske krigsgale officerer.

Billedet blev videreført af Arup, der på det nævnte sted skrev: »Han var robust og brutal, saa opfarende og grov i sin hele væremåde, at det var paafaldende endog for hans samtid. Hans hang til overvurdering af sig selv og undervurdering af alle andre var et dybt karaktertræk hos ham, der gjorde ham højst uelskværdig.«

Den alt for tidligt afdøde historiker, Frede P. Jensen (1940-2008), var den, der efter grundige arkivstudier først i *Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570* (disputats, 1982) og senere i andre arbejder radikalt ændrede synet på kongen. Han gjorde det tydeligst i sin artikel om kongen i antologien *Tycho Brahes verden* (2006, s. 73 ff): Arups billede af kongen som en afmægtig og alkoholiseret fyrste »var en i sjælden grad forfejlet karikatur«.

Keld Grinder-Hansen, museumsinspektør og seniorforsker ved Nationalmuseet, redigerede Tycho Brahe-antologien, og som han nævner s. 9 i den her foreliggende bog, havde Frede P. Jensen konkrete planer om at skrive en biografi om kongen. Det nåede han altså ikke, og i stedet tog Grinder-Hansen opgaven op.

Han bekender i forordet, at bogen ikke bygger på mange års dybtgående studier i arkiver i ind- og udland, men udelukkende er skrevet på grundlag af den eksisterende litteratur og de trykte kilder. Det må tilføjes, at netop for denne periode (1559-1596) er en meget stor del af de officielle kilder udgivet (*Kancelliets Brevbøger, Danmarks Traktater*).

Bogen er yderst vellykket, skrevet i et godt sprog og derfor tilgængelig også for læsere uden særlige forudsætninger. Den er forsynet med et personnavneregister, men ingen sag- eller stednavneregister, samt en god oversigt over relevant litteratur og trykte kilder.

Dokumentationen sker ikke ved noter, men til hvert kapitel findes bag i bogen en ret udførlig kommenteret redegørelse for den benyttede litteratur og kildeudgaver. Bogen er forsynet med fine illustrationer af slotte, genstande og malerier af vigtige personer, men der er kun fundet plads til to kort, begge kopieret fra *Dansk Udenrigspolitikks Historie* bd. 1. Det ene viser i store træk operationerne under syvårskrigen, det andet er et kort over Europa, der viser, hvilke byer der modtog officielle breve fra Rigsrådet om Frederik 2.s død. Interessant er, at især fyrsterne fik brevet, hvorimod Danmarks ubetinget vigtigste handelspartnere, Danzig og Nederlandene, ikke modtog det.

Ikke et eneste kort viser imidlertid, hvor Ditmarsken, Den tyske Ordensstat, Narva, Livland, Pfalz eller Lorraine ligger, selv om disse områder omtales hyppigt i teksten. Google vil heldigvis for mange læsere let kunne udbedre denne mangel.

Poul Grinder-Hansen kommer vidt omkring i sin bog. Feltoget i Ditmarsken og Syvårskrigen fylder meget, og det fremhæves, at selv om Frederik 2. måske ikke var en helt så stor feltherre, som han selv troede, så udviste han faktisk betydelige strategiske evner. At han gentagne gange satte sit eget liv på spil, er måske ikke en ubetinget dyd for en konge. Problemet var bare, at Sveriges naturgeografi med de lange for-

syningslinjer gennem næsten folketomme områder gjorde det meget vanskeligt – med datidens logistik – at operere med større styrker.

Der følger også gode afsnit om kongens udenrigspolitik efter syvårskrigen, hvor forfatteren på grundlag af den amerikanske historiker Paul Douglas Lockharts nyere arbejder viser, at Frederik 2. var højt respekteret blandt Europas protestantiske fyrster. Der er ligeledes fyldige afsnit om kultur og kunst, især arkitektur, ligesom også kongens kendte jagtglæde sættes ind i et større, økonomisk perspektiv sammen med de af Alex Wittendorff kortlagte kongeveje.

Bogen slutter med et kapitel, der sammenligner Frederik 2. med Christian 4. Grinder-Hansen påviser en betydelig kontinuitet i såvel den kulturelle aktivitet som de udenrigspolitiske strategier. Bruddet kom først 1625-29 med Christians fatale deltagelse i Trediveårskrigen, selv om den også på mange måder kan ses som en fortsættelse af faderens politik.

Forfatteren er ikke blind for, at Frederik som alle mennesker også havde sine fejl. I tilslutning til Arup nævner han, at kongen »kunne være urimeligt utålmodig«, og at man kan spore en »vankelmodighed eller ubeslutsomhed hos ham«.

Ikke desto mindre slutter Poul Grinder-Hansen sin biografi om Frederik 2. med ordene: »Ved sin død stod han udadtil som den førende protestantiske fyrste i Nordeuropa og indadtil som garant for et personligt styre i afslappet samklang med det rigsråd, han havde samlet om sig. Han havde simpelthen udviklet sig til en rigtig god konge – en af de bedste, Danmark har haft.«

Karl-Erik Frandsen

FRIEDRICH HERMANN SCHUBERT: Ludwig Camerarius (1573-1651): Eine Biografie. / Die Pfälzische Exilregierung im Dreißigjährigen Krieg – Ein Beitrag zur Geschichte des politischen Protestantismus. 2. Auflage. Mit Beiträgen zu Leben und Werk des Verfassers. Herausgegeben von Anton Schindling unter Mitarbeit von Markus Gerstmeier. Münster 2013, Aschendorff Verlag. XV + 771 sider. 89 EUR.

Som de fleste lærte i skolen, begyndte trediveårskrigen i 1618 med oprøret i Bøhmen mod den katolske tysk-romerske kejser. Oprørerne valgte den calvinistiske kurfyrst Frederik 5. af Pfalz til konge af Bøhmen, men efter slaget ved Det hvide Bjerg i 1620 måtte han flygte til Nederlandene. Kurfyrst Frederik var gift med Elisabeth Stuart, datter af Jakob 1. af England og dronning Anna, der var Christian 4.s søster, så